

Леанід МАРАКОЎ

не ПАМЯРКОЎНЫЯ

КНИГАРНЯ

ПІСЬМЕННІКА

Бібліятэка Саюза беларускіх
пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка»

Леанід Маракоў
Непамяркоўныя

«Электронная кнігарня»

2012

Маракоў Л. З.

Непамяркоўныя / Л. З. Маракоў — «Электронная кнігарня»,
2012 — (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня
пісьменніка»)

ISBN 978-985-7057-13-9

Непрыдуманая, амаль дакументальная, а шмат у чым і аўтабіяграфічная
аповяданні Леаніда Маракова, сабраныя ў кнізе «Непамяркоўныя», па
часе ахопліваюць ледзь не ўсё XX стагоддзе. Напісаны яны свежым,
лёгкачытальным стылем і ў сваёй аснове маюць вострыя, дынамічныя сюжэты.
Сюжэты нібы прыдуманая самой гісторыяй, самім жыццём. Жыццём-палётам
над безданню... Кніга змяшчае нецэнзурную лаянку

ISBN 978-985-7057-13-9

© Маракоў Л. З., 2012

© Электронная кнігарня, 2012

Содержание

«Помни случай с Ивановым»	6
Апошнія вакацыі Валерыя Маракова	11
Ганна Цімафееўна	14
«Ластаўка»	18
Зялёныя вочы	21
An Old Man	25
I ён іх пазнаў	28
Свае і чужыя	31
Конец ознакомительного фрагмента.	33

Леанід Маракоў Непамяркоўныя Апавяданні

© Маракоў Л., 2012

© ГА «Саюз беларускіх пісьменнікаў», 2012

© Распаўсюджванне. ТАА «Электронная кнігарня», 2017

«Помни случай с Ивановым»

Іваноў злавіў сябе на тым, што думае па-руску. Абрuseў за якія паўгода. Памяць дзяцінства бярэ сваё, на тое яна і памяць.

Бацька пакінуў Расію на адным з караблёў французскай эскадры, які адплываў ад Севастопальскага прычала ў лістападзе дваццатага. Яшчэ першай пасля перавароту вясной, калі яму перадалі, што азвярэлае мужыччо разрабавала і спаліла пад Мсціславам іх родавы маёнтак, бацька пачаў шукаць смерці. Ён хацеў загінуць у баі, душачы гэтую чэрнь, пускаючы ў распыл дзясяткі, сотні чырвоных. Ваяваў смела, з адметным майстэрствам, набытым яшчэ ў германскую. Чырвоныя ўцякалі ад яго палка, як ад чумы. Ведалі – каб даць адпор *зводнаму*, трэба мець шматразовую перавагу. Афіцэры палка, у якім не было шараговых, нават параненыя, забіралі з сабой у магілу па некалькі будзёнаўцаў.

Толькі ўсё было марна. Парадак адольвае, паралізуе натоўп, ды шматлікая маса бярэ верх над парадкам.

Прынамсі, ці варта казаць пра парадак у той час. Краіна ляцела немаведама куды, як ашалелы ад болю падстрэлены конь. Людскія натоўпы ў падраных шэрых шынялях хвалямі перакочваліся то з захаду на ўсход і з усходу на захад, то з поўдня на поўнач і з поўначы на поўдзень. Розныя сцягі луналі над гэтымі шэрымі масамі, але ачмурэлыя, перакрыўленыя ад злосці раты вывяргалі адно і тое ж: «Смерць! Смерць! Смерць!» І калі б хто спыніўся ды прыслухаўся да гэтых воклічаў, зразумеў бы: смерць пагражае ўсім. Толькі спыніцца і задумацца было таксама смяротна небяспечна: цябе адразу раздушыў бы і змёў азвярэлы натоўп. Шмат хто не чакаў, калі іх растопчуць, – пускаў сабе кулю ў лоб. І бацькава рука неаднойчы цягнулася да пісталета. Апошні раз – на тым французскім караблі, што пакідаў Севастопаль. Гэта быў не зыход, гэта быў крах. Канец усяго: веры, надзеі, жыцця.

Тады, на параходзе, бацька не застрэліўся. Ён выняў пісталет, але ўбачыў жонку з сынам, якія падымаліся на палубу, і апусціў руку: без яго на чужой зямлі кволая, хваравітая Наталі і васьмігадовы Міця не выжывуць.

З ім і дзякуючы яму – выжылі. Як, дзе і колькі вандравалі? Па якіх турэцкіх, грэчаскіх, арабскіх берагах? Завошта і чаму? Чаму сам Бог выракся іх? Час, вядома, лечыць, аднак асобныя раны, найперш душэўныя, – і абвастрае. Ён зразумеў гэта не сёння і не ўчора, зразумеў, глядзячы на бацьку ды маці. З гадамі да іх так і не прыйшлі спакой, раўнавага і лагода. Яны, бедакі, стараліся і выгляду не падаць, што іх нешта гняце, але выходзіла кепска: выдавалі вочы. У вачах затаілася безвыходная неадольная туга. Ён не адразу зразумеў, што гэта туга па радзіме. Сам ён ужо быў еўрапейцам, якім, кажуць, не ўласціва настальгічная меланхолія. Яна ўласцівая славянам, найчасцей – усходнім. Яны найбольш схільныя катаваць сябе. Ён назіраў гэтую невылечную хваробу ў бацькоў. Шкадаваў іх, а дапамагчы не мог. І рады быў, калі даведаўся, што бацька нешта піша, хутчэй за ўсё – успаміны. І, дарма што малады, зразумеў: для бацькі, а значыць, і для маці – гэта адхланне, душэўная палёгка.

Ну а сам ён? Напіша калісь пра сваю жыццёвую дарогу, пра сваё напачатку ціхае, утульнае, а потым неспакойнае, ваеннае дзяцінства? Наўрад. Дый ці было яно?

У школу, адразу ў трэці клас, Міця Іваноў пайшоў у Францыі. З шасці гадоў яго вучылі лаціне, нямецкай і, вядома ж, мове Напалеона. Ад усіх гэтых *Monsieur Dimitri, commençons notre leçon par ce que nous avons appris hier.*

*Et bien, continuons la conjugaison des verbes du troisième groupe...*¹ у хлапчука пад вечар галава ішла кругам.

¹ Мсье Зміцер, пачнём з паўтарэння ўчарашняга матэрыялу. Такім чынам, працягнем спражэнне дзеясловаў трэцяй групы... (Фр.)

Бацька жартаваў, кажучы маці: «І нашто яму французская? Я разумею – гадоў сто таму, калі Банапарта праводзілі да Парыжа. А цяпер?»

І ўсё ж даймалі яго мовамі недарма.

У пятнаццаць ён захапіўся Гётэ, а ў сямнаццаць быў студэнтам Берлінскага ўніверсітэта. Вучыўся лёгка, вольнага часу хапала, і зноў, як і ў Францыі, заняўся сваім любімым бегам. Праз год эмігранта заўважылі трэнеры, і на чацвёртым курсе «француз» стаў чэмпіёнам універсітэта. Неўзабаве яго цішком уключылі ў маладзёжную зборную і нават пачалі рыхтаваць (з перспектывай змены грамадзянства) да чарговай, Берлінскай алімпіяды.

Але ішоў 1933 год. Мяняўся час, мяняліся норавы. Не абмінулі перамены і яго.

На вакацыях, перад апошнім курсам, Міцю запрасілі ў старасвецкі двухпавярховы будынак. Адтуль ён выйшаў іншым чалавекам. Пасля зноў вучоба, дакладней – навучанне. У спецшколе. Два гады па шаснаццаць, а часам і па дваццаць гадзін у дзень. Навучанне, падчас якога ён не раз мог аддаць Богу душу.

Але ўсё некалі канчаецца. Мінулі і тыя два гады. Пасля яшчэ год, пад канец якога ён апынуўся тут – у Амурдальлагу.

Легенда спрацавала ідэальна. Іваноў атрымаў свае паўтара за хуліганства, і на той час, калі падзеі пачалі свой ліхаманкавы бег, траціна тэрміну засталася ззаду. Ён разумеў, што праграма яго засылу разлічаная надоўга, але калі раней яму толькі здавалася, то цяпер быў перакананы: ведалі б *там*, што гэта такое – паўтара года ў Амурдальлагу, – пашукалі б іншы варыянт укаранення. Суткамі галадаць, не спаць, не гаварыць у сне, трываць боль, здзекі, не паказваючы, што ты можаш даць адпор, – гэтаму яго навучылі яшчэ *там*. Але спакойна назіраць, як забіваюць за акраец хлеба, як катуюць і гвалцяць, ён так і не навучыўся.

У тую ноч *шакалы* абралі сваёй ахвярай суседа Іванова па нарах, малалетку. Юнак быў худы і слабы. Раніцай яго пераводзілі ў інвалідны лагер, і гэтая ноч была для хлопца апошняй у іх бараку. Звалі гаротніка, як і яго даўней, – Міця.

Шакалаў было трое. Па адпрацаванай схеме з розных бакоў яны накінуліся на хлопца і ў лічання секунды звязалі. Спачатку да Міцюні палез галоўны. Звер, ён і ёсць звер: не ведае літасці. Не ведалі і шакалы...

Раніцай, калі вертухай гучна скамандаваў: «Пад'ём!», – трое ў цэнтральным сектары не падняліся. Не напалохаў іх і злосны рык: «Прыстрэлю!» Яны ўжо нікога не баяліся.

Пасля таго, як высветлілася, што ўсё трое зняволеных памерлі ад пералому шыйнай часткі хрыбетніка, у лагер прыбыла следчая брыгада энкавэдыстаў. Вінаватых не знайшлі, і чатырох запоздраных – іх нары былі найбліжэй да нараў забітых, – а заадно і дзяжурнага па бараку пастанавілі расстраляць. Дзяжурным быў Іваноў.

Уночы ён не спаў і, калі задоўга да світання іх падымалі, заўважыў, што будзяць зэкаў навічкі з трэцяга ўзвода. Камандзір, мабыць, вырашыў: пара новаму кантынгенту прайсці хрышчэнне – першы ўдзел у расстрэле.

Навічкі... Бог зноў за яго. Цяпер па дарозе *туды* галоўнае – нічога не выпускаць з-пад вока: ні слоў, ні рухаў. Паратунак у руху. На шляху *туды*. *Оам* будзе позна. *Оам* – шанцу няма. Шанец – толькі па дарозе да месца расстрэлу.

Супакоіўся, стаў дыхаць раўней: у ланцужку асуджаных удалося стаць апошнім. У разведшколе такую сітуацыю адпрацоўвалі. І ён ужо ведаў: апошні – гэта на яго карысць, яго дадатковы шанец. І ён той шанец не ўпусціць.

Іх вялі доўга. Першагодкі знарок марудзілі. Не проста гэта – упершыню забіваць. Пляліся нага за нагу. Дзесяць салдатаў, памкамузвода і пяцёра зэкаў усё далей адыходзілі ад лагера.

Краем вока Іваноў адсочваў адлегласць між сабой і малодшым лейтэнантам. Нечакана той паклаў руку на кабуру і стаў нервова па ёй пастукваць.

Калі яны зноў апынуліся за нейкія тры крокі адзін ад аднаго, памкамузвода выняў пісталет. Іваноў глыбока ўдыхнуў, выдыхнуў і – спружыніста скочыў. Спрактыкаваныя рукі, як і

ўначы, калі ён бараніў Міцю, дзейнічалі маланкава. Ад удару локцем у лоб лейтэнанцік толькі няўцямна мэкнуў. Левай рукой Іваноў прыціснуў да сябе за шыю абмяклае цела, а правай вырваў пісталет з рукі. «ТТ», – навобмацак пазнаў зброю, якой дасканала авалодаў за два гады спецшколы. «Малайчына, а з ТТ – проста бог», – казалі пра яго. Паглядзім, на што ж бог здатны.

Калі салдаты ачомаліся і пачалі страляць, першыя кулі прыняло на сябе цела лейтэнанта. Адступаючы з гэткаім адмысловым шчытом ад канвою, Іваноў убачыў, як астатнія смяротнікі скарысталі збянтэжанасць аховы і кінуліся наўцёкі. Ды дзе там! Страляючы ў яго, канваіры не забыліся і на іх.

А Іваноў адыходзіў усё далей і далей. Нарэшце адкінуў выратавальны груз і скокнуў у кусты ядлоўцу. Трохі прабег, павярнуў налева, потым яшчэ раз крута ўзяў убок і, калі апынуўся крокаў за трыццаць справа ад стралкоў, стаіўся.

Першагодкі разгубіліся без камандзіра – за Івановым не пагналіся, а ўсчалі бязладную страляніну па кустах. Потым, пэўна, хтосьці з іх узяў ініцыятыву на сябе: стрэлы заціхлі. Двое пайшлі дабіваць параненых, астатнія рушылі да таго месца, дзе бачылі Іванова ўсяго хвілю таму. Эх, лепш бы ім не чапаць яго...

Сілуэты апошніх двух, што яшчэ не паспелі сысці са сцэжкі, ён нейкі час разглядаў праз мушку пісталета. Прыцэліўся, двойчы націснуў на курок. Стралкі, быццам хто выцяў іх знячэўку адным бізуном, узмахнулі рукамі і ўпалі, як падкошаныя, у снег.

«Засталася восем», – адзначыў Іваноў.

Маладыя ахоўнікі нечым нагадалі яму будзёнаўцаў: іх ён бачыў аднойчы з-за бацькавай спіны ў час раптоўнага бою. Будзёнаўцы гэтаксама бязладна мітусіліся па полі. Толькі тады на месцы дзесяці забітых вырасталі сотні новых. Цяпер новых не відаць.

«Трэба спяшацца», – падумаў Іваноў, але не пабег, ціха звярнуў са сцэжкі. «Яшчэ восем», – паўтарыў, як заклён.

Стралкі, хоць і першагодкі, неўзабаве скемілі – зэк збочыў. Пакуль яны шукалі тое месца, Іваноў ужо стаяў на адлегласці трапнага стрэлу ад апошняга ў іх ланцужку. І зноў, не спяшаючыся, прыцэліўся. У лесе было ціха, і яму падалося, што стрэл грывнуў як выбух гранаты. Салдат упаў. Куля трапіла яму ў спіну і, відаць, перабіла хрыбетнік. Ён ужо не дыхаў, а між дрэў яшчэ доўга ляцеў яго перадсмяротны крык.

Сем стралкоў пападалі на зямлю і, як іх вучылі, распаўзліся, займаючы кругавую абарону.

«Малайцы! – пахваліў Іваноў. – Цяпер можна адысці». Але не адразу скрануўся з месца – прысеў паназіраць, што будзе далей. Сцішыліся і стралкі, прыслухоўваліся: мо ўцякач звярхнецца, выдасць сябе?

Вытрымкі ў іх хапіла не надоўга. Неўзабаве салдаты асмялелі, пачалі перагаворвацца. Іваноў жа па-ранейшаму не высоўваўся, чакаў, пакуль падставяцца яны. Турбавала думка: ці далёка адышлі ад лагера? Ці чуваць там стрэлы? Калі чуваць, дык трэба ўцякаць далей, калі не – можна крыху адпачыць, перавесці дух.

Схамянуўся, убачыўшы, што салдат, які вылучаўся сярод іншых ростам і які перш трымаўся за лейтэнантам, а потым – у сярэдзіне групы і таму застаўся жывы, нібы кідае яму выклік: раз за разам падымае галаву, прыкладае да вачэй бінокль, выстаўляе напаказ сваю смеласць, сваю перавагу над усімі – перавагу новага камандзіра. «Ох, дарма, хлопча!» – не сказаў, а падумаў – і прыцэліўся. Куля прашыла салдаціку горла, і ён не паспеў нават крыкнуць.

«Шэсць, – машынальна падрахаваў Іваноў. – Лічы, палова».

Стралкі зноў затаіліся.

«Трэба пашумець, – разважыў Іваноў, – бо так і праляжаць да прыходу падмогі». І, ломячы галлё, пабег праз кусты.

– Вертухай-і-і! – разлягаўся рэхам ягоны крык.

Гэта, як і думаў, вярнула першагодкам адвагу, і яны кінуліся за ім.

«Ужо весялей, – выдыхнуў Іваноў. – Пагуляем навывперадкі, паглядзім, хто каго». І пабег – не напраткі, а ўлукаткі, далей ад сцяжыны і ад лагера.

Стралкі былі маладыя, трэніраваныя, ды ўсё ж не чэмпіёны Берлінскага ўніверсітэта – неўзабаве адсталі.

«Спакліся салдацікі, – спінай адчуў Іваноў. – Цяпер – затаіцца і чакаць».

Мінулі доўгія хвіліны, перш чым паказаліся задыханыя стралкі. Яны стаміліся ад бегу і ад страху і ўжо не пільнаваліся, не азіраліся па баках. Вёў іх адно шал пагоні, нецярпліва сцёп паляўнічых.

Іваноў зноў прыцэліўся. Рухавы жывы ланцужок выклікаў і ў ім азарт, неадольнае жаданне перастрэляць усіх. Падняў пісталет. І, калі шэры шынялёк трапіў на мушку, стрэліў. Потым яшчэ і яшчэ... Трое ад ягоных стрэлаў упалі, астатнія самі бухнуліся ў снег, а Іваноў усё ціснуў і ціснуў на курок, не заўважаючы раптоўна павіслай цішыні.

«Нервы, – схамянуўся нарэшце. – Нервы, як і памяць, – не схаваеш».

Уцямілі і стралкі, што ў яго не засталася патронаў. Падняліся, рушылі ўперад. Паляўнічыя даганялі здабычу.

Іваноў рыўком сціснуў да болю кісці рук, супакойваючы нервы. Азірнуўся. Няўжо ўсё, канец? Не! Здрадлівых дрыжкаў у целе не адчуваў, галава працавала цвяроза. Мільганула думка: ён жа не ў полі – у лесе, вакол дрэвы. Мо яны – апошняя надзея? Мо яны памогучы, схаваюць, уратуюць?

Елкі стаялі густа, адна пры адной, гэтак, што можна, бадай, пераскочыць з дрэва на дрэва. Што ж, паспрабуем – больш і праўда нічога не застаецца.

Іваноў палез на бліжэйшую елку. Палез лёгка, як малпа.

«Дарвін не памыляўся адносна паходжання чалавека. Дарвін не памыляўся», – не вельмі дарэчы ўсплыла думка. Але розум адкінуў яе. Іваноў падумаў пра іншае. Караскаючыся на елку, ён раз-пораз паўтараў, нібы суцяшаў сябе: «Трое. Іх толькі трое. Трое – гэта не васьмёра і не сямёра». І нібыта падахвочваў іх: няхай падходзяць хлопцы, няхай. Ён звернуў прасочыць за імі, добранька прасочыць! А ўжо яны за ім – як Бог дасць.

Стралкі не спяшаліся, ішлі павольна. Досыць, набегаліся. Надыхла іх чарга. Цяпер яны адвядуць душу, пацешацца.

Абступілі елку, на якую толькі што залез уцякач. І калі адзін з іх на імгненне апынуўся спінай да Іванова, той скочыў. Інтуіцыя нешта падказала стралку, змусіла яго павярнуцца, але ўратаваць не змагла. Іваноў ударыў ручкай ТТ салдата ў скронь і кінуў яго на другога, бліжэйшага, а сам сігануў да трэцяга, ірвануў таго за вінтоўку. Беспамылкова разлічыў, што той учэпіцца ў яе мёртваю хваткай, скарыстаў гэта, змяніў цэнтр цяжару і павярнуў яго перад сабою.

І не памыліўся.

Другі стралок адапхнуў ад сябе мёртвага таварыша, згледзеў ненавісную фуфайку і імгненна ўскінуў вінтоўку. Націскаючы курок, бачыў, як фуфайку перад ім засланяе шынель. Ён разумее, што адбываецца, аднак спыніцца не мог: палец зрабіў сваё. Куля пранізала стралка, але не закрнула Іванова.

«Гэта ўжо не гены і не Дарвін, – падумаў ён. – Гэта – Бог!»

«Фініш, дружа», – прачытаў у вачах Іванова апошні жывы стралок і, нічога не цямячы ад жаху, выпусціў вінтоўку і кінуўся наўцёкі – у лес, за дрэвы, абы-куды, толькі б далей ад гэтай незразумелай, д'явольскай істоты, якая нясе смерць.

Але ён таксама не быў чэмпіёнам Берлінскага ўніверсітэта. Паляўнічы рабіўся здабычай.

Іваноў не адразу спыніў стралка. Не было жадання. Расхацелася. Падзейнічаў ягоны крык. У крыку, поўным жаху, прагучала нешта да болю знаёмае, роднае. Ён крыкнуў – не, жаласна прастагнаў: «Мамачка, ратуй!» Ніякай зямляк. А мог забіць земляка. Яшчэ імгненне таму. А цяпер вось не хоча. Але і адпускаць – нельга.

Ускінуў вінтоўку, прыцэліўся, гукнуў рэзка і патрабавальна:

– Стой!

Крысё шыняля перастала матляцца, уцякач – ужо не стралок, а ўцякач – замёр, нібыта ад стрэлу.

– Гэтак будзе лепш! – сказаў Іваноў досыць гучна не то сабе, не то яму. – Ад мяне не ўцячэш. Як ад лёсу. Можа, пагамонім, га?

І пайшоў да салдата. Той пакорліва чакаў.

Вартавы на бліжэйшай да лагерных варот вышцы першы заўважыў зэка, які дробна перабіраў нагамі ўздоўж калючай агароджы. «Уцякач!» – скеміў. Ад хвалявання забыў пра першы папераджальны стрэл, прыцэліўся і націснуў на курок.

Зэк спатыкнуўся, паспрабаваў, нібыта нечым здзіўлены, азірнуцца, але не змог – асунуўся ў снег.

Калі да нерухомага ўцекача падбег начальнік аховы, вусны пераапанутага ў зэкаўскую фуфайку першагодка з дзіўным для тутэйшых мясцін імем Змітрок яшчэ варушыліся.

– Ён чамусьці назваў мяне будзёнаўцам, спытаў панашаму, як завуць, і адпусціў... – выдыхнуў Змітрок апошнія ў сваім жыцці словы на роднай мове.

І праз дваццаць, і праз трыццаць гадоў кожнага ахоўніканавабранца, які прыбываў у Амурдальлаг, вялі на мясцовыя могілкі да слупка, надпіс на якім рэгулярна аднаўляўся, – каб папярэдзіць: «ПОМНИ СЛУЧАЙ С ИВАНОВЫМ».

Апошнія вакацыі Валерыя Маракова

Была позняя раніца. У скляпку Авербаха сядзелі двое – Валеры і Тодар. Выпілі па куфлю піва і ўзялі яшчэ. У галовах пасля ўчарашняга ўсенароднага свята – угодкаў Кастрычніцкай рэвалюцыі – пачало святлець, і Тодар спытаўся:

– Ты хоць памятаеш, што нагаварыў учора пры адыходзе? Валеры, само сабою, памятаў, але Тодарава змоўніцкая насцярожанасць рассмяшыла, захацелася пагуляць з агнём, прыкінуцца і сапраўды ачмурэлым.

– Ну-у... – пачаў няпэўна. – Не надта... А што?

– І ён яшчэ пытаецца! – Тодар абурана развёў рукамі. – Такімі рэчамі, брат, не жартуюць. За такія слоўцы могуць і...

– Ціха, не шумі, – перапыніў сябра Валеры, убачыўшы, што таму не да жартаў. – І не глядзі на мяне як на вар'ята. Памятаю я ўсё! І разумею, што пра гэта – лепш маўчаць. Але ж нехта мусіць ведаць! Нехта павінен ведаць усё! Таму і кажу. Табе, не каму іншаму. Помніш Мікалая? Вайскоўца, камандзіра, таго, што ўсё пытаўся: куды паэт Уладзімір Жылка знік? Дык вось, слова сваё Мікалай стрымаў. Перад ад'ездам на поўдзень, на новае месца службы, зрабіў што абяцаў...

Валеры азірнуўся, адхінуў крысо пінжака, і Тодар убачыў маленькі, на далонь, нібы цацачны, пісталет. Паспеў заўважыць на ручцы манаграму – кшталту вялікай лацінскай літары N.

– Браўнінг! – ледзь варухнуў вуснамі Валеры.

У Тодара пераняло дыханне: шэпт яму падаўся крыкам. Хацеў штосьці сказаць, але не змог: нібыта ўчэпістая рука схавіла яго за горла.

«За адно неасцярожнае слова энкавэдысты людзей у турму кідаюць, а за гэта... Пашкадуеш, што й нарадзіўся», – падумаў Тодар, але ўголас нічога не сказаў.

Валеры, зірнуўшы на сябраў скамянелы твар, спрабаваў яго супакоіць:

– Не хвалюйся, апрача нас, ніхто ж не ведае.

Але Тодар усё не мог ачомацца ад пачутага і ўбачанага. Урэшце прашаптаў:

– Ты і праўда звар'яцеў! Уяўляеш, што будзе, калі яго знойдуць? Яны цябе жыўцом згнояць!

Валеры спахмурнеў. Тодар, вядома, кажа праўду. Ды толькі згаджацца з ім сёння не хацелася. Гэтая не надта цяжкая, амаль дзіцячая цацка-забаўка нешта перамяніла ў ягонай свядомасці. Цяпер ён абаронены! Ён можа пастаяць – і пастаіць! – за сябе.

– Не згнояць! – сказаў ціха, але цвёрда. І паўтарыў: – Цяпер не згнояць!

Тодар дацяміў, пра што гаворыць Валеры. І да яго прыбягалі думкі, каб неяк раздабыць зброю. Але – як прыбягалі, так і збягалі. А Валеры, ці бачыш, наважыўся. Наважыўся і дамогся. І рады, зразумела, – як жа, браўнінг у кішэні. Дзівак! Хіба гэта ўратае? Хутчэй наадварот – паскорыць пагібель. Маладзён! Усё-ткі шэсць гадоў у такім узросце – вялікая розніца. У параўнанні з ім Валеры – зусім юнак. Вось і наўме хлапеччае...

Валеры ж гэтую хвіліну-другую Тодаравага адумумаўчання зразумеў па-свойму. Не адказвае сябра – значыць, згаджаецца з ім, разумее і падтрымлівае, мо нават проста зайздросціць. І з той жа цвёрдасцю, перакананасцю ў голасе сказаў свайму добраму і надзейнаму таварышу, амаль што брату:

– Я ўсё абдумаў і пралічыў. У Менску мяне не будзе, з'езджаю ў Бабруйск. Буду працаваць у школе настаўнікам. Можа, хоць на нейкі час энкавэдысты забудуцца, што быў такі Валеры, які калісьці ў лісце свайму сябру Васілю напісаў: «Хай скрыгочуць здраднікі Айчыны / З іх бяссільнай злосцю у вачах, / Наша мэта – дарам не загіне, / І не згаснуць сілы у грудзях!» Нібыта правільныя, як *яны* казалі, словы, а на допыты за іх тры месяцы цягалі. І запомні галоўнае:

калі мяне не стане – я не знік і не атрымаў дзесяць гадоў без права перапіскі. Проста не даўся жывым. Так потым і раскажаш...

Калі б Валеры ведаў ці здагадаўся, пра што цяпер думаў Тодар, моцна пакрыўдзіўся б на сябра. Ён, вядома, маладзейшы, але ж гэта загана, якая хутка праходзіць. Дый не сляпы ён і не глухі. Бачыць, што чыніцца. Усе яны, хто азваўся ў родным слове, – ворагі. Усе! Нават дзядзька Янка. Замахнуліся і на яго. Купала так ні разу і не загаварыў пра гэта. Але затое не маўчала цётка Уладка. І ён, Валеры, добра ведае, чаму ў дзядзькі Янкі трохі скрыўленая ніжняя губа. А што да маладосці... Мо акурат таму, што малады, ён і не будзе пакорліва чакаць, пакуль аднае цёмнае начы загрузоча чорны «варанок» пад вокнамі. Мо гэта якраз ягоная перавага – маладосць. Яна дасць яму цвёрдасць і смеласць дзейнічаць. Абараніць сябе. Гэта, вядома, невялікае геройства. Ну, а калі б так зрабіў яшчэ хто? А калі б кожны, усе?

Валерыю быў час ісці, але, бачачы, што Тодар паранейшаму ўсхваляваны, не супакоіўся, ён пасядзеў яшчэ крыху. Нарэшце падняўся і, як і раней, ціха паўтарыў:

– Запомні: жывым не здаўся. Кажу гэта табе, бо, хочацца верыць, цябе не возьмуць. Вунь якія дыфірамбы пые табе партыйны Андрэй-салавей: «Бярыце прыклад з Тодара. Тодар перабудаваўся ўжо». Нібыта забыўся, што ты калісьці сам выйшаў з камсамола і «хадзіў пад месяцам высокім і яшчэ пад грозным ГПУ».

Паклаў на стол колькі рублёў, яшчэ раз паглядзеў на сябра, махнуў рукой і падаўся да дзвярэй.

Больш Тодар яго не бачыў. Але не забываў. Не мог забыць. Пасля той раніцы нават спаць баяўся: раптам у сне возьме і скажа што «не тое»? І ўсё часцей наведваў сляпок Авербаха. Пасля трох куфляў «цёмнага» спалася спакайней.

А Валеры, як і казаў, з'ехаў у Бабруйск. Вёў заняткі, правяраў сшыткі, увечары сёе-тое пісаў (спрабаваў сябе ў новым жанры – драматургіі), а душою, насуперак перасцярозе, ірваўся ў Менск, дзе была маці, дзе засталіся сябры і калегі. І, дачакаўшыся вакацыі, адразу ж паспяшаўся на менскі цягнік.

Маладосць паварочвалася заганаю: юначая нецярплівасць брала сваё, штурхала да легкадумнасці. Дый як было не паехаць? Колькі можна баяцца? «З'езджу! У адведзіны! Туды і назад!»

Спахапіўся ўжо ў Менску, на вакзале. Спахапіўся, бо, падышоўшы да дзвярэй вагона, каб спусціцца па прыступках на перон, заўважыў чатырох у скуранках. З ходу сцяміў: энкавэдысты. Яны стаялі купкай, але, як шматгаловы змей, паглядалі ў розныя бакі. Пасажыры – пераважна падлеткі – тоўпіліся на пероне, гаманілі, шумелі, штурхаліся. Вакацыі! Але гэтую чацвёрку ніхто ні разу не зачапіў. Нават выпадкова. Быццам вакол іх была нейкая непрабійная, зачараваная прастора. «Мёртвае поле», – нібыта ўспомніўшы нешта з Уэлса, нечакана адзначыў Валеры.

Энкавэдысты яго яшчэ не ўбачылі, і ён меў шанец вярнуцца ў вагон і паспрабаваць неяк схаватца. Але зрабіць гэта перашкодзіла логіка. Калісьці на следстве логіка яго не падвяла. Зараз таксама разважыў лагічна: «А можа, гэта і не па маю душу? Мяне ж нядаўна арыштоўвалі і, разабраўшыся, як яны казалі, адпусцілі. Навошта ж арыштоўваць толькі што вызваленага?»

Ды гэтым разам логіка Валерыя якраз і падвяла. І не проста падвяла – загубіла. Чацвёрэ ў скуранках чакалі акурат яго, прыехалі на вакзал па ягоную душу. Праз хвіліну ён зразумеў гэта і паспеў яшчэ горка пасміхнуцца з самога сябе і са сваёй разумнай чалавечай логікі. Знайшоў, няўдача, у каго шукаць паслядоўнасці. У ваўкоў адно наўме – хапаць і шкуматаць. Так і ў гэтых...

Калі Валерыя акружылі, зрабіць што-небудзь было позна. Адно пашкадаваў, што не ўзяў у Менск пісталета. Гэтак схібіць! Абяцаў жа сабе і Тодару жывым не здацца, забраць з сабой у магілу хоць аднаго энкавэдыста. А выйшла наадварот. Не ён – яго забралі. Гэта школьныя вакацыі зусім збілі з панталыку маладога настаўніка беларускай мовы і літаратуры, класнага

кіраўніка 7 «Б» класа Бабруйскай школы-інтэрната для дзяцей-сірот. Забегаўся, замітусіўся, расслабіўся з дзецьмі. Думаў: пастукаюць у дзверы, ён адчыніць і, пераканаўшыся, што прыйшлі па яго, дастане з кішэні пісталет. Меркаваў чамусьці, што акурат гэтак і будзе: па яго прыйдуць. А яны не прыйшлі і не пастукалі. Яны чакалі на вакзале, сярод дзяцей.

Валеры не ведаў, што другая чацвёрка ў Бабруйску гэтай самай парою стукае ў ягоныя дзверы. Не ведалі і энкавэдысты, што, калі б прыйшлі туды днём раней, напароліся б на кулі.

Не ведаў, нават і ў думках не дапускаў і сябра Валерыя, ціхі абачлівы Тодар, што роўна праз год яго як контррэвалюцыянера расстраляюць у тых самых казематах, дзе і Валерыя.

Не ведала пра расстрэл Тодара і яго жонка Яніна. І ў найстрашнейшым сне ёй не магло прысніцца, што дзіця, якога яна чакае, народзіцца ў канцлагеры.

Не ведаў і Андрэй-салавей, што хвалебныя оды балышавікам не ўратуюць яго ад «все-видящего ока». Арыштуюць паэта-камсамольца таксама не ўначы і не дома, як гэта звычайна рабілася, а нядзельным ранкам. Яго знойдуць разам з сябрам на рыбалцы. Стоячы па калені ў вадзе, Андрэй перадае вуду таварышу і скажа: «Мікола, трымай! Праз гадзіну вярнуся».

Пасля гутарак у «амерыканцы»² з наркамам унутраных спраў БССР Наседкіным тая гадзіна расцягнецца спачатку на дзесяць гадоў, потым – яшчэ на сем.

З турмы Андрэй выйдзе толькі пасля смерці чалавека, рэжыму якога ён прысвяціў сотні палымяных радкоў. Невылечна хворы, пражыве пасля вызвалення (як і ягоныя таварышы, таксама былыя лагернікі, паэты Язэп Пушча і Гірш Камянецкі, літаратурныя крытыкі Мікола Аляхновіч і Сцяпан Баркоўскі) усяго некалькі гадоў. Апошняе, што вырвецца з высушанага сухотамі цела, будзе ўсё тое ж палымянае: «Калі б Ленін быў жывы!»

Не ведаў Андрэй Александровіч, што сам ён выжыў толькі таму, што Тодар Кляшторны, Валеры Маракоў і іх сябра Васіль Каваль за год катаванняў у «амерыканцы» так і не «ўспомнілі» ягонага прозвішча.

Праз год атрымаў сваю дзясятку і Андрэеў сябра па той памятнай рыбалцы – Мікола Хведаровіч. Таксама – за памяць. У турме ён прачытае словы, надрапаныя ў дзень расстрэлу паэтам Міхасём Чаротам, і захавае іх для нашчадкаў:

Прадажных здрайцаў ліхвяры
Мяне заціснулі за краты.
Я прысягаю вам, сябры,
Мае палі,
Мае бары, —
Кажу вам – я не вінаваты!

Няма чалавека – няма праблемы. Няма паэтаў – няма памяці – няма гісторыі – няма народа! Вось гэтую гісторыю разам з народамі *яны* і вынішчаюць. Калі – мячом, калі – агнём.

² Унутраная турма НКВД, названа гэтак за сваю «амерыканскую» архітэкттуру – у выглядзе круглай вежы дыяметрам некалькі дзясяткаў метраў.

Ганна Цімафееўна

– Таварышы камсамольцы! – падняў руку, заклікаючы да асаблівай увагі, сакратар Жлобінскага гаркама камсамола – таварыш з гучным, але зусім не камсамольскім прозвішчам Сенатараў. – Задумайцеся, якое высокае слова я зараз сказаў: камсамольцы! А гэта ж – малодшыя браты камуністаў! Надзейная змена і апора партыі! Будучыня нашай краіны! І таму... – зрабіў паўзу сакратар і строга агледзеў клас. – І таму я заклікаю вас не адмоўчацца, не сядзець з абыякавым выглядам, не ўхіляцца ад адказу на складанае, падкрэслі, пытанне. Вы абавязаны шчыра і адкрыта выказаць сваю думку. Даць ацэнку прыхвасням паўзучай контррэвалюцыі! І тым, хто разам з імі! Імем роднай Камуністычнай партыі я патрабую...

Аня сядзела за першай партаю (на ёй была сукенка ў дробны сіні гаршак – модная тады матэрыя) і не бачыла выступоўца, не бачыла нічога навокал. Здрадлівыя слёзы, як ні стрымлівала іх, пацяклі з вачэй і засцілі белы свет. Вузкія плечыкі ўздрыгвалі.

«За што?! – абуралася яна. – Што я каму благое зрабіла?»

Толькі летась Аня скончыла Менскі педагагічны тэхнікум, ці, як называў іх альма-матар яе аднакурснік, паэт і рэдактар студэнцкага рукапіснага часопіса «Крыніца» Валодзя Гуцька, што падпісваў свае вершы псеўданімам Дудзіцкі (нарадзіўся ў вёсцы Дудзічы), – «царскасельскі ліцэй»: амаль усе навучэнцы паходзілі з вёскі, а большасць выкладчыкаў яшчэ за царом Мікалаем вучыла моладзь. Па размеркаванні Аню паслалі сюды, у Жлобін. У школе-дзевяцігодцы вучыліся ў асноўным дзеці чыгуначнікаў. Настаўніцкі калектыў сустрэў маладую каляжанку вельмі прыязна. Ганне даручылі класнае кіраўніцтва выпускным 9 «А». На камсамольскім сходзе абралі сакратаром школьнай ячэйкі. Узрадавалі ў дадатак нечаканай, але вельмі прыемнай інфармацыяй: для настаўнікаў іх школы раз на год (вядома ж, у час адпачынку) праезд па чыгунцы ў любы пункт Савецкага Саюза – бясплатны. Значыць, збудзецца даўняе, яшчэ з маленства, Аніна мара – пабываць на поўдні, паплаваць у Чорным моры. Там, дзе чакала свайго прынца Асоль.

А зусім нядаўна адбылася падзея, пасля якой у Ані і зусім быццам крылы выраслі: яна выйшла замуж. За сваё першае каханне – аднакласніка Лёню Маракова, дарэчы, сябра Валодзі Гуцькі-Дудзіцкага.

Лёня, як і абяцаў, не забыўся на яе. Па сканчэнні ўніверсітэта, як толькі атрымаў дыплом, прыехаў да яе ў Жлобін. І не проста прыехаў, а з прапановаю рукі і сэрца. Прапанова была выказана крыху напышліва, але элегантна, шляхетна – ну, акурат «царскасельцам». Яна не стрымалася – рассмяялася, глядзячы на яго, збянтэжанага і нечакана знямелага, а потым – расплакалася. Ад шчасця. Ад бязмернай радасці, што перапоўніла ўсю яе істоту. Плакала, а душа спявала: «Божа, і навошта ж мне гэтак многа адной? Няхай усім-усім будзе таксама хораша і лёгка!»

Тут, у Жлобіне, зладзілі сціплае – вядома ж, камсамольскае – вяселле. Сціплае, але гарэзлівае і прыгожае. З песнямі, скокамі, гульнямі і жартаўліва-сімвалічнымі падарункамі.

Пад вечар у хату нечакана ўваліўся ўвесь Анін клас. Смяяліся, спявалі хорам: «Наш паровоз, вперед лети, в коммуне остановка! Ёного нет у нас пути – в руках у нас винтовка!» Смяяліся, не задумваючыся над сэнсам слоў, якія спявалі. А спявалі і танцавалі да ранку. Здавалася, жыццё цудоўнае і будучыня без хмурынкі. І на табе – удар у спіну. Бяда, што звалілася невядома адкуль. Вось ён, выходзіць, які прыпынак! Вось куды дармовы паравоз ляціць!

«За што?!» – паўтарала, апусціўшы галаву і намагаючыся стрымаць слёзы.

– Прашу, таварышы камсамольцы!

Сенатараў зрабіў паўзу, чакаў, хто захоча выступіць. Не дачакаўшыся, прадоўжыў, і ў голасе загучалі пагрозлівыя ноткі:

– Калі клас такі несвядомы і не выяўляе жадання выказацца, дык пытанне, на якое мы абавязаны сёння ж даць адказ, я стаўлю наогул без абмеркавання. Дык вось: хто за тое, каб выключыць з камсамола цяпер ужо былога класнага кіраўніка 9 «А» і сакратара ячэйкі і пакуль яшчэ – удакладняю, пакуль! – настаўніцу геаграфіі Ганну Цімафееўну Рабкову, прашу падняць рукі!

Выпускнікі па-ранейшаму моўчкі таропіліся вачыма ў парты.

– Што такое? – Сенатараў павысіў голас, зрываючыся на крык. – Як гэта разумець? Хіба я кепска растлумачыў? Для тых, да каго не дайшло, – нагадваю. Ваша настаўніца Ганна Цімафееўна Рабкова стала жонкаю Леаніда Змітровіча Маракова. Можна быць, не падумаўшы, пагарачыўшыся? Не, больш чым усвядомлена! Яна ўсё ведала і цудоўна разумела, з кім звязвае свой лёс. Хто такі Леанід Маракоў? Недачулі? Паўтараю! Ягоны бацька летась быў асуджаны як адзін з кіраўнікоў антысавецкай рэлігійнай арганізацыі. А старэйшы брат Валеры – зацяты нацыяналіст, які прабраўся нават у Саюз пісьменнікаў, – арыштаваны месяц таму.

І зноў ніякай рэакцыі. Рукі выпускнікоў быццам прыліплі да парты.

«Не здаюцца, – падумала Аня. – Шкадуюць мяне. А сябе пад удар падстаўляюць».

Цярпенне ў Сенатарава лопнула.

– Змова! Усю школу заразаі запаланіла! – ужо лямантаваў ён. – Давядзецца на бліжэйшым бюро гаркама паставіць пытанне пра камсамольскую арганізацыю школы ў цэлым! Разабрацца, што тут у вас адбываецца.

«Не, так няможна! – спалохалася не за сябе – за вучняў Аня. – Калі не прагаласуюць – возьмуцца і за іх. Могучь і атэстаты не выдаць. Як не выдалі Косцю Вашыне і Сяргею Астрэйку». Косцю (сябра разгромленага літаб'яднання «Узвышша», які меў у друку ўжо даволі вядомае імя – Лукаш Калюга) падставіў плюгавенькі, але галасісты і «нядрэмны» Айзیک Кучар: на супольным сходзе навучэнцаў назваў яго ўзвышэнскім лазутчыкам і пачынаючым нацдэмам. На Астрэйку ж данёс іншы, ананімны сексот. Сяргей быў вялікі аматар пажартаваць. Абрэвіатуру СВБ на значку *Саюза ваяўнічых бязбожнікаў* ён расчытаў як *Саюз вызвалення Беларусі*. Дорага каштаваў Сяргею гэты жарцік: выкінулі з тэхнікума разам з Косцем. Не выдалі ім дыпламаў, хоць абодва ў газетах і часопісах друкаваліся. Між іншым, неўзабаве друкаваць іх перасталі. «А за Гулівера ж, як называлі хлопцы Косцю (рост болей за два метры!), сам Кузьма Чорны заступаўся. На супольнай фатаграфіі выпускнікоў Сяргей і Косця ёсць, а дыпламаў у іх – няма! Няма дыпламаў! А няма дакумента – няма чалавека. Так і з маімі выпускнікамі можа здарыцца. Што ж рабіць? Што?» Нечакана Аня ўспомніла свайго настаўніка матэматыкі Аляксандра Пятровіча Круталевіча. Вясёлы, няўрымслівы быў чалавек! Вучыў іх, будучых настаўнікаў, не толькі іксам і ігрэкам, але і таму-сяму іншаму. Не здавацца, пераадольваць цяжкасці, шукаць выйсце з усякіх, нават самых тупіковых сітуацый. «Выйсце ёсць заўсёды!» – казаў Аляксандр Пятровіч.

Таксама нечакана, сама сабою, прыйшла думка: «Трэба выйсці, не бянтэжыць вучняў. Пры мне яны нізавошта не прагаласуюць. Дарагія хлопчыкі і дзяўчынкі, амаль што мае равеснікі. Бедныя, як вам цяжка! Так, я павінна выйсці! Зараз жа выйсці!»

Аня ўстала і пайшла да дзвярэй.

Сакратар гаркама праводзіў яе з адкрытым ротам і ўзнятымі ўгору брывамі.

Спахпіўся, заверашчаў:

– Вось бачыце! – зларадна ўхмыльнуўся і паказаў пальцам на зачыненыя Аняй дзверы. – На злодзеі шапка гарыць! Цяпер да вас дайшло, каго шкадавалі, каго не рашаліся выключыць? Так-так, яна не вартая таго, каб з-за яе ставіць пад пагрозу сваю будучыню. Спадзяюся, вы ўцямілі гэта? Тады вернемся да пастаўленага пытання...

Але яшчэ амаль дзве гадзіны спатрэбілася Сенатараву, каб запалохаць вучняў і прымусіць прагаласаваць за выключэнне іх настаўніцы з камсамола. Ён ужо не мог адступіць, не

дабіўшыся свайго. Страх падганяў сакратара, прымушаў шукаць усё новыя довады і аргументы, каб зламаць вучняў.

Ён ажно спацеў ад раптоўнай думкі: што будзе, калі не ўдасца пераканаць? Вынікі могуць быць жахлівыя. Можа і ён загрымець следам за дзеверам жаўтаротай настаўніцы!

Гэты жах і падганяў яго, змушаў не здавацца. Ён змагаўся ўжо не за перамогу рэвалюцыйнай справядлівасці, а за самога сябе, за сваю ўласную будучыню. Біўся аддана і заўзята. Успомніў і пра фашысцкую пагрозу, і пра імперыялістычнае акружэнне, і пра абвастрэнне класавай барацьбы, і пра тое, што кадры вызначаюць усё і, такім чынам, яны павінны быць крыштальна чыстымі.

Урэшце галодныя, стомленыя і зняможаныя напышлівымі і грознымі словамі вучні здаліся – прагаласавалі за выключэнне.

– Вось і малайцы! – з палёгкаю ўздыхнуў сакратар гаркама. – Даўно б так! Сапраўднымі камсамольцамі сябе паказалі!

«Ды ўжо ж, паказалі!» – спустошана думаў Віталік, улюбёнец Ганны Цімафееўны і першы вучань у класе, які сядзеў за другой партаю. Гэта ён задумаў і наладзіў «культпаход» на вяселле класнай. «Камсамольцамі, але – не людзьмі!»

Аня выскачыла са школы і памчалася дахаты. Зусім не як настаўніца, а як незаслужана, бязвінна пакрыўджаная школьніца: бегла не азіраючыся, нібы за ёю гналіся. Сукцешыць яе ў маленькай кватэры-падменцы не было каму. Лёня паехаў у Менск – злягла маці: не прайшоў без следу арышт мужа і старэйшага сына. Зачыніўшы за сабою дзверы, Аня дала волю слязам – плакала няўцешна, нібыта і сапраўды была маленькай, усімі пакінутай школьніцай.

Пазней, бліжэй да ночы, яна ўсё ж прымусіла сябе супакоіцца і ўзялася за план заўтрашняга ўрока. «Работа – найлепшы лекар», – успомніла парадку добрага і мудрага Антона Юр’евіча Лёсіка, які чытаў у тэхнікуме курс літаратуры. З удзячнасцю падумала: настаўнік назаўсёды застаецца са сваімі вучнямі. Калі ён сапраўдны настаўнік – як Антон Юр’евіч. Добра было б стаць такой настаўніцай і ёй. Значыць, трэба працаваць. Працаваць, вучыць дзяцей нягледзячы ні на што!

Новая, дадатковая, спущаная зверху толькі на мінулым тыдні тэма была неабсяжнай, адказнай і вымагала процьмы часу: эканамічна-палітычнае становішча Злучаных Штатаў Амерыкі. «Ворагаў трэба ведаць!» – абгрунтавалі сваю нечаканую пастанову таварышы. «Ворагаў трэба ведаць! Ворагаў трэба ведаць!» – звінела ў галаве. Але паступова Аня захапілася, ачулася ад непамернага гора і распачы, што абрынуліся на яе. Забылася, заблукала ў джэк-лонда-наўскай суровай Алясцы, у фантастычных нью-ёркскіх хмарачосах, у бяскрайнім каўбойскім Тэхасе. Ужо далёка за поўнач перачытала «Дары вешчуноў» О’Генры і зусім супакоілася: «Свет не канчаецца на Жлобінскім гаркаме камсамола, – сказала ледзь не ўголос. – Дый амерыканцы ніякія не ворагі нам і ўсяму прагрэсіўнаму чалавецтву».

Але раніцай, збіраючыся ў школу і ўспомніўшы, што яна ўжо былы класны кіраўнік, былы сакратар ячэйкі, а неўзабаве стане і былой настаўніцай з воўчым білетам, Аня зноў засмуцілася. Як і ўчора ў класе, яе ахапілі распач і страх. Няўжо яна не зможа працаваць? Няўжо ёй забароняць вучыць дзяцей? Як тады жыць? Што будзе з мужам? Лёню таксама звольняць з працы і арыштуюць, як арыштавалі бацьку і брата? Пытанні неадчэпна лезлі ў галаву. Аня не знаходзіла сабе месца. Дапамог Лёня. Падумаўшы пра яго, яна засаромелася сваёй слабасці, узяла сябе ў рукі, хуценька сабралася і выправілася на работу.

Да канца сваіх дзён Аня не забудзе таго сонечнага майскага ранку. Не забудзе, як ішла ў школу – з адчуваннем, быццам ідзе на свой першы ўрок. Не забудзе, як уваходзіла ў клас і як стаяла каля дошкі, быццам няшчасная, бездапаможная практыкантка. Не забудзе, як палалі ў яе шчокі, як крышылася і выслізгвала з пальцаў крэйда, прападаў голас, блыталіся думкі. О, як ёй хацелася скокнуць у адчыненае за два крокі ад яе акно!

Напісаны звечара план ляжаў перад Аняй, але яна нібы забылася пра яго. Не стала нікога і выклікаць, каб замацаваць пройдзенае на мінулым уроку. Адразу распачала новую тэму.

Расказвала грунтоўна, нават, здавалася, захоплена, а погляд быў скіраваны туды, у выратавальнае акно.

Вучні слухалі моўчкі, але наўрад ці чулі, што яна казалася. Яны сядзелі, як напярэдадні на сходзе, – апусціўшы галовы. Ім было сорамна. Страшэнна сорамна. Узняць вочы на Ганну Цімафееўну ніхто з іх не адважыўся.

У тую пятніцу, 29 мая 1935 года, як і па ўсёй краіне, у Жлобінскай чыгуначнай школе канчаўся навучальны год. Неўзабаве для выпускнікоў прагучыць апошні званок. Але гэта не радавала. Яму, 9 «А», не хапіла двух дзён, каб скончыць школу без агіднага, пакутлівага пачуцця ўласнай здрады.

Аня абвяла вачыма клас. Ёй было шкада гэтых дзяўчат і юнакоў. Ёй хацелася думаць, што зробленае імі – не здрада, а слабасць. І сама ж яна – слабая істота: вабіла акно. Лёгка здацца, зламацца, уцячы. Цяжэй – змагацца...

– Трэба змагацца! – не заўважыла, як прамовіла не сама сабе – голасна.

– І будзем змагацца! – падтрымаў яе Віталік. Адзін з трыццаці шасці выпускнікоў 9 «А». Адзін.

«Ластаўка»

Платон апрытомнеў у камеры. Балела, ішла кругам галава. Паспрабаваў устаць, але не змог. Боль маланкай пранізаў цела. Застагнаў, апусціў галаву на падлогу. Глядзеў на шэрую голую сцяну, намагаўся ўспомніць, што ж адбылося за гэтыя апошнія некалькі гадзін.

...Ён зноў у сваёй дваццаць чацвёртай. Ляжыць пластом. Відаць, яго білі і пасля таго, як страціў прытомнасць. Следчыя рызыкавалі: верхаход контррэвалюцыянераў мог захлынуцца сваёй жа крывёю. «Напэўна, і захлынаўся», – Платон перавёў позірк на руку. Набрынялы крывёю абшлаг кашулі яшчэ не высах, і Платон скалануўся: учуў саладжавы пах, якога так баяўся ў дзяцінстве – ад убачанай кроплі крыві яму рабілася блага. А зараз ад яе паху апрытомнеў, ажыў. Ажыў ад болю, які запаланіў усё яго змардаванае, скалечанае цела.

Платон ляжаў і глядзеў на абрыдлыя шэра-брудныя сцены. Там, за сценамі, – воля. Сонца і прастора. А тут – смурод і шэрая імгла. А галоўнае – яго недабітая, непагашаная памяць, якая да таго ж мае зусім непатрэбную ўласцівасць самаўзнаўлення. Яна не проста не дае забыцца, зноў і зноў вяртае яго ў пекла мінулага, адкуль ён, здавалася, нарэшце выйшаў. Яна куды больш падступная. Памяць дзеіць насуперак яго жаданню. Ён не хоча і ўсё-ткі намагаецца ўспомніць, што было з ім учора, а можа – усё яшчэ сёння, у гэтую доўгую восеньскую ноч.

Следчыя стараліся. Пэўна, падціскалі тэрміны. Магчыма, і нервы здалі. Падследны ўпарта маўчаў, і ім замігцеў рэальны шанец самім трапіць у камеры.

Стажор пераміргнуўся са сваім настаўнікам Быхоўскім і ззаду ўдарыў Платона нагой па пячонцы. Падследны ўтрымаўся, але адчуванне, што з яго цела вырвалі кавалак мяса, заставалася да гэтай пары. Падбэдзёраны пахвалою Быхоўскага: «Мастак!», стажор дадаў Платону размахыстым справа. Патрапіў куды меціў: нос у Платона захабусцеў.

Пераносе было перабіта, і ненавісны з маленства пах крыві затуманіў свядомасць.

Тады ён знепрытомнеў першы раз.

Дзесьці ўжо не тут Платон усвядоміў, як добра яму і спакойна. Але адысці ў немату яму не далі. Вядро з вадою стаяла ля акна нездарма. Забіваць прыгаворанага не збіраліся. Тым больш цяпер. Яны ажывілі Платона, адцягнулі ў кут і прыхінулі да сцяны.

– Давай драматурга. Няхай хоць раз сам возьме ўдзел у канцэрце. Гледачом будзе гэты герой, а мы – сціпла, артыстамі. – І следчы са стажорам зарагаталі.

Калі прывялі *першага народнага*, Платон яго адразу не пазнаў. Не жывы класік, а жывы нябожчык. На збітым да чарнаты твары блішчэлі чырвоныя ад лопнутых сасудаў вочы. Некалі прыгожая цёмна-русяя чупрына ператварылася ў шэрую капу саломы. Народны глядзеў і не бачыў Платона. Ці бачыў ён наогул што-небудзь? Здаецца, яго найбольш займала адчыненае акно за спінай следчага. Платон зразумеў, пра што думае драматург.

Быхоўскі нібы прачытаў думкі старога і пачаў пасяброўску.

– Сядай, Іосіфавіч, не бянтэжся.

Стажор памкнуўся быў зноў паказаць сябе, дапамагчы дзеду сесці – паўтарыць свой ужо адпрацаваны, як ён лічыў, удар, але следчы позіркам спыніў яго.

«Як сабака, – падумаў Платон, – без слоў разумее. Добрую змену сабе Быхоўскі падрыхтаваў».

– Дык вось, – з той жа здэклівай прыязнасцю працягваў следчы, – твая надзея, тваё заўтра, твой красунчык Платон красунчыкам ужо не будзе. Дый ці справядліва гэта? Паглядзі на мяне. Усё жыццё, з дня ў дзень, служу барацьбе за святую справу – і на табе: «нос картошкой, хрен гармошкой, уши торчком». Жанчыны нават кветкі баяцца ад мяне прымаць. Несправядліва неяк у нябёсах размеркавалі. Цяпер усё будзе інакш, па справядлівасці. Твайму красунчыку, думаю, дзеўкі перастануць надакучаць. Глядзіш, з галадоўлі і нас, убогіх, заўважаць...

Максімыч, – звярнуўся Быхоўскі да вучня таксама па бацьку, – заснуў, ці што? Запрасі дзёда прысесці.

Стажор зразумеў, чаго ад яго хочучь, але не разлічыў: народны праяцеў міма табурэткі і ўпаў грудзмі на стол Быхоўскага.

– Ай, Максімыч, – дакорліва сказаў той, – малады, а з нервамі не ўсё ў парадку. – І, ссоўваючы старога на табурэтку, ужо ў адрас Платона дадаў: – А ты, маўчун, глядзі і запамінай, як праз цябе – толькі праз цябе! – пакутуе твой бог, твой настаўнік!

Зноў вачыма Быхоўскі падаў знак стажору – той умомант вырваў табурэтку з-пад народнага артыста і, перш чым стары грывнуўся на падлогу, паспеў ударыць яго нагой у спіну. Натхнёны поспехамі Максімыча, кінуўся да народнага і следчы. Але раптам наткнуўся позіркам на здранцвелага ў куце Платона і, нібыта апамятаўшыся, адапхнуў раз'юшанага стажора:

– Кліч Ігната з хлопцамі. Можа, у маўчуна пасля «ластаўкі» развязацца язык.

Праз колькі хвілін у кабінет убеглі трое.

– Гэтага, што ў куце залёг? – спытаў першы з іх – Ігнат. Следчы адмоўна хітнуў галавой.

– Старога? – паказаў Ігнат пальцам. – Ён жа загнецца. – Але сутыкнуўся з жорсткім поглядам следчага і кіўнуў: – Зробім!

Адзін са спецыялістаў па «ластаўцы» ўдарыў старога кулаком у живот, а другі схапіў за сівыя валасы і пацягнуў яго галаву да ног. Пачуўся хруст.

У Платонавых вачах паплыў туман. Ён яшчэ бачыў, як на цела, сагнутае падковаю, паставілі крэсла і стажор, задаволены тым, што сцяміў, куды трэба сесці, заўсміхаўся. Стары хрыпеў. Калі следчы ступіў да яго і адвёў для ўдару нагу, Платон прашаптаў:

– Звяругі!

На здзіўленне, ягоны шэпт пачулі адразу.

Паднятая нага рэзка апусцілася. Яшчэ праз імгненне следчы апынуўся каля Платона і з ходу замалаціў нагамі па ім – то правай, то левай. Лупіў і хрыпеў:

– Мала табе было, мала?! Ну дык зараз дастане! Трымай, нацдэмаўскі вырадак, трымай!

Спыніўся, толькі калі ўбачыў, што падследны на ўдары не рэагуе – нават не ўздрыгвае. Быхоўскі плюнуў, перавёў дых і са злосцю рыкнуў на спецыялістаў па «ластаўцы»:

– Чаго вылупіліся?! Ламайце гада!

І яны зламалі. Зламалі народнаму хрыбетніку. Але Платон гэтага ўжо не бачыў.

Ён ляжаў нерухома. Ён зноў адыходзіў туды, дзе шмат святла і сонца. «Дзякуй Богу, – выдыхнуў ледзь чутна. – Канец. Цяпер – на волю, да сваіх».

Платон не ведаў, што гэта быў яшчэ не канец. Канец надыдзе апоўначы, калі яго павалакуць на расстрэл. Апошняе, што ён пачуе ў сваім трыццацічатырохгадовым жыцці, будзе бурчанне ката, які агрызнецца на аднаго з наглядчыкаў:

– Ты ж плёў, што ён да ночы сканае! Ну і сука!

Кінутыя ў камеру глыбокай ноччу двое з апошняй партыі арыштаваных «контррэвалюцыянераў», як і шмат хто з навічкоў, лічылі, што апынуліся тут выпадкова. Напісаны імі ў сааўтарстве верш «Першы снег» нядаўна надрукавала адна з цэнтральных газет. Гэта было прызнанне! І хлопцы не сумавалі: удзень усё высветліцца, стане на свае месцы, і іх выпусцяць. Яны падбздэравалі сябе анекдотамі, жартавалі.

Чакалі раніцы.

Але да ночы скончыліся і анекдоты, і жарты. Душы запаланіў сум, а неўзабаве і хандра.

Нарэшце пачало віднець. Паволі перад імі на сцяне праступалі, праяўляліся напісаныя крывёю словы.

«Людзі, даруйце, калі чым вінаваты перад вамі. Гісторыя яшчэ скажа праўду пра нас. Платон Галавач».

Двое навічкоў не верылі сваім вачам. Вачам не верылі, а душою разумелі: нічога не высветліцца, не стане на свае месцы, іх не выпускаць. Ніколі. «Першы снег» для іх будзе апошнім.

Ачуліся ад бразгату цяжкіх жалезных дзвярэй.

– На выхад! – скамандаваў канваір.

Двое маладых паэтаў ішлі не на допыт – у вечнасць.

Вечная памяць бязвінна загубленым. Вечны праклён іх кўтам.

Зялёныя вочы

Хрыпаты прыкмеціў яе адразу. Дагледжаныя густыя чорныя валасы нават пасля васьмі дзён пакутлівай дарогі нібыта казалі: не было ні этапу, ні вагона-цялятніка, ні выпрабавання голадам. Стому выдавалі толькі вялікія зялёныя вочы. Але і стомленыя, яны прыварожвалі, гіпнатызавалі, ненавідзелі. Улавіўшы іх позірк на сабе, ён адчуў: па спіне прабег халадок. «Паглядзела, нібы змяюка перад тым, як уджаліць. Пагарджае». У Хрыпатага заняло дух: пагарда і нянавісьць у такой дозе яго толькі ўзбуджалі.

«Ад пагарды даўжэйшы шлях да асалоды, але саладзейшая сама ўцеха», – працытаваў сябе. Яшчэ ён узбуджаўся, калі бачыў кроў, але гэта – потым...

Усю ноч начальнік Рашоцінскага лагпункта НКВД Краснаярскага краю трыццацівасьмігадовы Ізмаіл Віктаравіч Храпін, ці, як зняволеныя звалі яго між сабою, Хрыпаты, не мог заснуць. Толькі пад раніцу знясілены ад працяглага ўздзеяння алкаголю арганізм здаўся.

Спачатку зеленавокая была далёка, але, пачуўшы ягонае «Падыдзі!», нечакана паслухалася, пайшла да яго. Яшчэ трохі... і яна ўжо побач. Ён глядзеў на яе пышныя валасы, палаючыя вочы, зваблівыя вусны. Абняў. Удыхнуў водар маладога цела. Прашаптаў:

– Не бойся, распранайся, усё добра, усё будзе добра, усё будзе.

Зялёныя вочы прыжмурыліся, і ў гэтым позірку ён прачытаў тую ж нянавісьць, што і тады, за першым разам. Не вытрымаў, выбухнуў:

– Скідай шмоцце, сце-р-р-ва, – расцягваў словы. – Зараз жа!

Яна адвяла вочы, расшпіліла верхні гузік кофты. Маўчала.

«Спрытна, – усміхнуўся Хрыпаты. – Што ні кажы, вопыт. Вопыт, як і талент, не прап'еш. Толькі талент даецца ад роду, а за вопыт трэба папацець, панापінацца».

За тры гады службы тут яму нямала давялося папацець і панापінацца, перш чым навучыўся браць сваё адразу. «Вось і гэтая цыцастая зараз запрацуе...»

Яна крыху адступіла, зняла кофту. Адчула, як яго прагавітыя вочы абмацвалі праз ліфчык яе грудзі. Павярнулася спінай:

– Расшпілі.

Паволі, п'янеючы ад асалоды, Хрыпаты ступіў да зеленавокай.

Зэчка раптам размахнулася і шпурнула ў яго кофту. Кофта была ў ліпкай, як клей, слізі. Кофта абярнулася скурай! Праз сілу аддзёршы яе ад твару, ён убачыў перад сабой вялізную чорную змяю. Галава змяі-гадзюкі рухалася. Аддалялася. «Дзякуй Богу!» – выдыхнуў Хрыпаты. Але змяя стаілася, потым павярнула назад. Затрымцела джала.

– Ш-ш-ш-ш... – пачуў начлагера гук, які паралізуе ўсё жывое. Разявіў у жаху рот.

Змяя кінулася. Упілася ў яго вусны. Адарвала кавалак ніжняй губы. Адскочыла. Выплюнула. Запырсканая крывёй, прашыпела:

– Яшчэ пацалуначак? Хочаш-ш? Хо-очаш!

Прачнуўся Хрыпаты ад свайго ж крыку. Першым, як заўсёды, убачыў Фелікса.

– Ізмаіл Віктаравіч, – спытаўся служка спакойна, бы нічога не чуў, – гарбату несці?

– Прыдурак, тупіца! Кожны раз тое самае! Блага мне, ёлупень...

Начлагера не паспеў дагаварыць, як Фелікс знік за дзвярыма.

«Не жылец», – падумаў сам сабе Хрыпаты. Неахвотна ўстаў, падышоў да вядра з вадой. Зачарпнуў у далоні – вада ледзяніла. Расцёр твар. Прахрыпеў:

– У-у-х! Каб цябе разарвала!

Холад ажывіў. Ён успомніў зялёныя вочы – чалавечыя вочы, што ззялі на вялізнай змяінай галаве. Прымроіцца ж такое!

Зноў бязгучна з'явіўся Фелікс. Ён стаяў на парозе з падносам і, не міргаючы, адданым сабакам, глядзеў на гаспадара.

Хрыпаты прысеў за стол ля акна. Махнуў:

– Давай!

Слуга падляцеў, падаў сняданак: хлеб, сала, капусту, пляшку гарэлкі. Наліў.

Выпіўшы шклянку, начлагера амаль зусім ачунаў:

– Ну, што там, расказвай.

– Новенькіх размеркавалі... – пачаў быў Фелікс.

– Ды я не пра гэта, – спыніў яго Хрыпаты.

– А-а... – сумеўся Фелікс. Скеміў, чаго ад яго хочучь, дадаў: – Чарнявую на кухню ўладкавай. Каб не застудзіла свае чары. У тайзе цяпер, самі ведаеце...

– Добра-добра, досыць, – супакоіўся начлагера. – Ідзі, дай паесці.

Калі Фелікс выйшаў, Хрыпаты наліў яшчэ, хукнуў, выпіў, паглядзеў на ежу, але заядаць не стаў: пасля такога сну нічога ў горла не лезла. Перад вачыма стаяла чарнявая. Падумаў: «Трэба праведаць», – і, кульнуўшы трэцюю шклянку, зняў з цвіка кіцель.

Нырнуўшы ў пякуча-марозную раніцу, начлагера прайшоў вахту і апынуўся перад пляцам, на якім трэніраваў некаторых «асабліва разумных». Пазаўчора адзін такі грамацей, заходнік, Язэпам звалі, тут і сканаў.

– Вырадак! – успомніўшы, мацюкнуўся Хрыпаты. – Упартае быдла трапілася. Ледзь сам праз яго не сканаў: цэлую гадзіну на гэткай халадзіне.

Праклінаючы грамацея, начлагера перайшоў пляц, абагнуў сталоўку і апынуўся ля дзвярэй на кухню. Увайшоўшы ў падсобку, натрапіў на зеленавокую: тая ля дзвярэй шаравала днішча вялізнага рондаля. Краем вока яна ўгледзела начлага, але галавы не падняла, не спыніла работы, вышкрабала прыгар. Хрыпаты не прывык заставацца незаўважаным – адфутболіў рондаль, зароў:

– Вочкі падымі! – Не ўбачыўшы вочак і не пачуўшы адказу, дадаў: – Устаць, сперва!

Зеленавокая не выцягнулася, як належала, у струнку, а павольна паднялася і пачала паводле статута:

– Зняволеная...

– Адставіць! – перапыніў Хрыпаты, убачыўшы звычайную рэакцыю на свае словы. – Працуй, не мітусіся. – Але нечакана ступіў да яе, схопіў за падбародак, прасіпеў: – У дзевяць прыйдзеш да мяне. Уцяміла? У дзевяць. Дзевяць нуль пяць буду лічыць спазненнем. Ты ўжо ведаеш, што спазненне ў нас – як непадпарадкаванне, як крок улева або ўправа. Ведаеш? Добра, працуй. І памятай: у дзевяць.

Учора, калі зеленавокая пачула пра смерць Язэпа, яна зразумела: знікла апошняя надзея! Надзея быць побач з мужам. Зразумела і – перастала цвяроза ўспрымаць свой стан. Баязліва-мітуслівыя зэчкі і зэкі, злыя і крыклівыя вертухаі – усё было як сон. І толькі пачуўшы хрып начлагера: «Устаць, сперва!» – ачулася. Гэтым агідным словам яе ніхто ніколі не зневажаў. Нават у «амерыканцы». Цяпер усе яе думкі былі толькі пра Хрыпатага: яна адпомсціць. І за Язэпа, і за сябе. Яна заб'е яго! Як? Пакуль – не ведае, але заб'е. Абавязана забіць!

Вярнуўшыся са сталоўкі ў барак, у размове зэчак улавіла гуллівую заўвагу, што начлагера ўвечары цвярозы не бывае, і нечакана супакоілася: можа, менавіта гэта ёй і дапаможа. Яна не прапусціць такі шанец. Цяпер яна, здаецца, ведала, што рабіць.

Вертухай прывёў зеленавокую акурат у дзевяць. Галоўны халуй начальніка лагера Фелікс сустрэў іх у сенцах і, з'едліва ўсміхаючыся, дыхнуў на яе забойчай сумессю махоркі і самагону:

– Надта не выпінайся, мне што пакінь. Я ж... – дадаў цішэй, – не начальнік – разлічуся.

Зачыніўшы за ёю дзверы, пстрыкнуў пальцамі і, звяртаючыся да стралка, дадаў:

– А вочы якія, га? Так бы і выразаў на памяць!

«Але, – пачухаў той патыліцу, – ты і на такое здатны».

Калі зеленавокая ўвайшла, начлаг ляжаў на ложку.

«Храпе, кныр», – павесялела. Хваляванне ўляглося, і ўжо амаль з усмешкай паўтарыла пачутую ў лагеры прыказку: «Любіць літара “х” храпучага, хрыпатага, падобнага да храка, начхрэна Храпіна. Нічога, – сказала сама сабе, – сёння ты храпеш апошні раз».

– Свалата! – прамармытаў у сне начлагера і заціх. Зеленавокая прыслухалася. Крокі? Здаецца, сюды ідуць.

Кінулася ў ложак, прытулілася да Хрыпатага.

І ў час. Фелікс вярнуўся праверыць, што там у гаспадара. Ці дастанецца што-кольвек на яго долю? Асцярожна прачыніўшы дзверы, убачыў ідылічны малюнак: парачка злілася ў абдымках. Прабурчэў:

– Ага, гэты пакіне. Ды няхай! Прайдуся па бараках, якую з новенькіх выцягну.

Зеленавокая раз-другі дакранулася да пляча Хрыпатага, зразумела, што той у глыбокай п’янай коме, і ў думках падзякавала Богу: першая частка задачы вырашылася сама сабой. Асцярожна, стараючыся не трывожыць, пачала сцягваць з яго гімнасцёрку.

– З жанчынай зручней мець справу распранутым, – паўтарала на той выпадак, калі ён прачнецца.

Начлагера хроп і голы. Зеленавокая выцягнула з галіфэ рэмень і звязала яму рукі. Пашукала вачыма па сценах, угледзела прызначаную ці не для сушэння бялізны вяроўку і абматала ёю ногі. Падумала, што для такога бугая гэтага будзе замала, і прывязала яго яшчэ і да ложка.

Хрыпаты застагнаў, прачнуўся. Зеленавокая дачакалася здзіўленага «Дзе-э?» і заткнула яму рот яго ж рукавіцай. Начлагера вылупіў вочы – не разумеў, што адбываецца. З дапамогай конаўкі сцюдзёнай вады канчаткова прывяла яго да памяці.

Ён адразу дапяў – звязаны. Ірвануўся, але, быццам прыціснуты нечым цяжкім, ледзь адарваў галаву ад падушкі. Зноў тузануўся, паспрабаваў разарваць путы, замычэў.

«Сперва! Звязала так, што ні рукою, ні нагою... Ціха, ціха, спакойна, – цверазеў Хрыпаты. – Вырвацца! Галоўнае – вырвацца, выратавацца. Задобрыць суку. Прасіць, маліць, абяцаць... Толькі б вырвацца! – Ён круціў галавой, стагнаў. – Дзе ж Фелікс? Дзе гэты прыдурак? А сцерве я лаханку выверну...»

– Слухай, нелюдзь! – пальцы зеленавокай аплялі горла Хрыпатага. – Калі мяне згвалтавалі ў «амерыканцы» і потым адчула, што нашу дзіця, я паклялася: заб’ю сябе. Заб’ю! Але абавязкова захаплю з сабой такога, як ты, вылюдка. Калі ж надарыўся шанец убачыць мужа, я загадала сабе: чакаць! Трымаць і чакаць. Любой цаной дачакацца сустрэчы. Я спазнілася толькі на дзень...

Хрыпаты ўбачыў у яе руцэ нож. «Фелікс, неданосак, не прыбраў», – пранеслася ў галаве. Ён з жахам зразумеў, што задумала зеленавокая. Зноў ірвануўся, захрыпеў, з рота, з-пад рукавіцы, засачылася пена, але путы не выпускалі, скавалі намёртва.

Яна адцягнула яго адростак і паласнула нажом.

Рукавіца, як пыж са стрэльбы, вылецела з перакошанага ад болю рота, і нечалавечы крык аглушыў зеленавокую. Акрываўленымі рукамі яна схавала Хрыпатага за горла. Не для таго, каб абарваць гэты крык ці задушыць вылюдка, – хацела бачыць ягоныя вочы.

– Цяпер, нелюдзь, ты ўжо нікому нічога не загадаеш. Жыў жывёлінай, жывёлінай і здохнеш, – прашаптала, не заўважаючы, што Хрыпаты ўжо не хрыпіць.

У калідоры пачуліся крокі, гаворка. Нехта набліжаўся.

«Не спіцца шакалу, – пазнала яна голас галоўнага халуя. – І гэтая гніда квапілася на мяне: “Я – не ён, я разлічуся”». Падбегла да дзвярэй, затаілася: «Не ты – я разлічуся!» У пакой уваліўся Фелікс, і яна кінулася на яго. Нож толькі слізгануў па ўкормленай шыі: вертухай, які забег у пакой услед за Феліксам, адкінуў яе ўбок. Зеленавокая наляцела на рог стала і страціла прытомнасць.

Яна ведала, на што ішла, і зараз, калі яе вялі да лагернай ямы-магільніка, была спакойная: яна ж ідзе да яго, да свайго, як у іх кажуць, чалавека – да мужа. Нібы дзве маленькія далёкія зорчкі, свяцілі ёй уначы яго родныя вочы.

«Нас больш, чым нелюдзяў, – думала яна. – І калі за жыццё кожнага з нас заплаціць сваім жыццём адзін з вылюдкаў, то раней ці пазней застанемся толькі мы. Нас будзе мала. Мажліва, вельмі мала, але – свет стане іншым».

Следчая брыгада, накіраваная на станцыю Рашоты для высвятлення абставін забойства начальніка лагернага пункта, да месца прызначэння прыбыла толькі праз тыдзень: непагода затрымала.

Старшы следчы оперчэкісцкага аддзела сядзеў за сталом Хрыпатага, глядзеў праз акно на драцяную агароджу, пастукаў пальцамі па асабістай справе зэчкі, якая забіла начлагера, і думаў: а яна ўсё ж дамаглася свайго – засталася побач з мужам назаўсёды.

An Old Man

Ён зразумеў: такі бег яму не пад сілу. Калі б ведаў раней, што стралкі так зацята будуць гнацца, можа, і не рызыкнуў бы змагацца за волю, не наважыўся б на ўцёкі. А цяпер...

Цяпер безуважнае да ўсяго цела імкнула наперад, насустрач яркім і калючым сонечным промям. Яны разбіваліся аб галіны дрэў, ператвараліся ў зоркі. Зоркі сляпілі. Дзень абарочваўся ноччу. Ноч – пеклам. Сэрца вырывалася з грудзей, хапатлівае дыханне перацінала горла, ногі наліваліся свінцом. Ён зрабіўся зверам. Загнаным зверам, якога заставалася дабіць.

«Такі бег не для мяне», – яшчэ раз пранеслася ў галаве. Але цела, вытрымліваючы нечалавечыя нагрукі, працягвала ляцець.

«Гэта Бог дапамагае! – падумаў уцякач, хоць і не верыў у Бога. – Бог – ёсць! Інакш чаму, ушчэнт знясілены, я бягу? Адкуль сілы?»

Уцякач пачуў аддаленыя высокія гукі. Спужаўся: што гэта? Мо здалося? Не, гэта – брэх! Па ягоным следзе пусцілі сабак! Што ж, няхай яны яго разарвуць. Гэта цяпер не найгоршы для яго варыянт. Але сабакам наўрад ці дадуць яго загрызці. Стралкі захочуць падоўжыць паляванне, пагуляць, пацешыцца. Яны не звыклі бегаць, але калі нехта іх змушаў, пасля моцна шкадаваў аб гэтым. Хлопцы доўга цешылі душу. Яны ўмелі забіваць паволі, расцягваючы асалоду.

Успомнілася, як жывымі ўтоптвалі ў зямлю трох яго таварышаў. Тады ён мусіў стаць чацвёртым: калі яны кляліся адпомсціць, іх было чацвёра. Не, пра гэта лепш не думаць.

І ён бег. Ногі – свінец, сэрца – звон, дух – агонь, вочы – зоркі, ззаду – смерць. І ён імчаў і імчаў наперад.

Успомнілася, як яго шаснаццацігадовы «хрэснік», з якога здзекаваўся лагерны завадатар-уркаган, позіркаў маліў: дзядзечка, дапамажыце. І ён кінуўся на іх – завадатара і ягоных шакалаў. Можа, гэта была б апошняя для яго бітва.

Але нечакана ўвайшоў камандзір і прыстрэліў бандыта, які махаў «пікай». Атрымаў сваё і заступнік: месяц гніў у камеры без нар і парашы. Парашай была ўся гэтая смуродная камеракарцар. Не атрымліваў і 300 грамаў таго, што называлі тут хлебам. І ўсё ж выжыў: хлопчык нейкім цудам перадаў яму сухары. Ён выжыў і не зрабіўся юдам – застаўся чалавекам. А чалавек заўсёды імкнецца да волі. Таму ён цяпер і бяжыць. А смерць яму не страшная: яна для яго – тая ж воля.

Брэх аціхаў.

«Я не мог далёка адарвацца, – падумаў уцякач. – Можа, падводзіць слых?» Ён і раней заўважаў, што пасля таго, як баксёр – так уркі называлі начлагера – кулакамі «адагрэў» яму абморожаныя вушы, час ад часу пераставаў чуць.

Зноў брэх! Не, ён не аглух. Сабакі – побач! Ён павінен бегчы!

І чалавек бег навывперадкі са смерцю. Ён хацеў жыць. Хацеў вырвацца на волю.

Раптам абарвалася дыханне. Што гэта? Ён падае? Ляціць уніз? Так, у бездань! Ён сарваўся ў бездань!

«Канец!» – успыхнула свядомасць, працінаючы цела, якое неслася ўразнос, і чалавек праваліўся ў небыццё.

А слых уцекача не падмануў – сабакі выбеглі да абрыву, але ўніз не скочылі. Ні скакаць, ні бегаць-даганяць яны, на яго шчасце, не прывыклі. Ды іх гэтаму і не вучылі. Навошта? Сабакі былі лагерныя, а з іхняга лагпункта яшчэ ніхто не ўцякаў. Уцякаць не было куды: навокал тайга. Цяпер, стомленыя і злыя, сабакі хацелі дамоў, у вальеру.

Свядомасць паступова вярталася да ўцекача. Ён расплюшчыў вочы. Над ім было рэдкае для тутэйшых мясцін чыстае неба. Падумаў: гэта сон, ён дома, з мамай. Прыйшоў бацька з работы. Маці збірае на стол. Бярэ на рукі самага маленькага – яго – і корміць з лыжачкі. Ён

нервуецца, яму хочацца быць вялікім. Ён плача, і маці супакойвае, гладзіць па галаве. Кажы бацьку: «Гэты ў нас самы няўрымслівы».

Так, няўрымслівы. Няўрымслівы і нецярплівы. І яшчэ – здольны прымусіць цела рабіць тое, што, здавалася, яму было не пад сілу. Вось і цяпер адзін з усяго лагера адважыўся на ўцёкі. Адзін за ўсю яго гісторыю. Таму, пэўна, і ўдалося вырвацца з клеткі. Хоць не – ён яшчэ не вырываўся, ён толькі спрабуе.

Перад уцекачом зноў узнікла мама. «А можа, я ніколі і нікуды не з'язджаў?» – спытаў сябе.

Яго з новай сілай ахутаў холад, заледзянела спіна. «Не, гэта не дом, – спахапіўся, – гэта халодная чужая зямля. Зямля, якая ніколі не бывае цёплай. Чужая!»

Падцягнуў пад сябе калені, устаў. Хістала. Адчуў боль у плячы. Асцярожна дакрануўся да раны – кроў быццам запяклася, не сочыцца. Пашанцавала – здаецца, нічога не зламаў.

Бездань, у якую ён зваліўся, была глыбокім катлаванам. Калі і дзеля чаго яго выкапалі, чаму кінулі – уцякач не ведаў. Ведаў іншае: недзе далей ці бліжэй ад гэтай глыбачэзнай ямы ёсць шмат – такіх і меншых, дзе ляжаць сотні, тысячы бязвінна забітых, а крыжа над імі – ніводнага, і ніколі не будзе. Мільёны загнаных у зямлю. Мільёны, якіх больш няма.

«Цямнее. Пара выбірацца, – падумаў. – Недзе ж павінен быць выхад наверх».

Прыслухаўся. Ціха. Стралкі не пабеглі за сабакамі да абрыву, інакш спусціліся б сюды і знайшлі б яго: яны – не сабакі; яны тыя, хто спускае сабак.

Калі ўцякач выбраўся з катлавана, ужо змяркалася, але неба заставалася чыстым, і ён мог арыентавацца па зорках.

«Так, Бог ёсць», – зноў паўтарыў і рушыў у ноч.

Шэсць сутак чалавек прабіраўся праз тайгу. Шэсць бясконца доўгіх сутак. Ён павінен быў ужо выйсці да вёсачкі, праз якую іх некалі гналі. Тут, ля апошняй хаты, маладая кра-суня кінула яму клуначак з сушанымі ягадамі і хлебам. Толькі на гэтую краем вока ўбачаную дзяўчыну ўцякач цяпер і спадзяваўся. Тады, злавіўшы клуначак, пачуў слова, ад якога здрыгнуўся: «Тата!» Гэта было як удар прыкладам: у дваццаць восем яго, нібы старога, назвалі татам.

Напэўна, таму і стралкі не беглі на поўную сілу. Думалі – стары спячэцца сам. А старому – дваццаць восем. І ён не спёкся, ён уцёк!

Дзе ж тая вёсачка? Няўжо збіўся з дарогі? Калі збіўся – смерць!

І ён ішоў. Ішоў упарта і тупа. Ведаў: галоўнае – не спыняцца, інакш голад і смага зробяць яго хворым, вар'ятам. А гэта таксама – смерць.

І ўцякач брыў далей. Брыў, пакуль не перастаў разумець, бачыць, адчуваць.

І тады ён упаў, закалаціўся ў істэрыцы, зарагатаў, закрычаў, завывў. Розум не вытрымаў напружання. Чалавек пераставаў быць чалавекам.

Яго разбудзіла смага і пах вады. Ці гэта яму здалося?

Ён не піў два дні. Устаў і пайшоў, з усіх сіл прымушаючы сябе верыць: гэты пах, гэты подых свежасці – не насланне. Недзе недалёка – вада, вялікая вада. Недзе недалёка – воля!

Ён вырвецца з клеткі, абавязкова вырвецца.

Неўзабаве ён убачыў нешта казачнае, неверагоднае і каторы раз паўтарыў: «Бог ёсць!» Перад ім разлягаўся акіян. «Спаў за якія дзвесце крокаў ад яго і не чуў, – здзівіўся ўцякач. – Відаць, са слыхам зноў не ўсё ў парадку. Ці гэты акіян недарэмна назвалі Ціхім?»

Ён ніколі не бачыў акіяна. Харакство, якое адкрылася вачам, заварожвала. Бясконцая, зіхатлівая марская роўнядзь супакойвала, цепліла надзею. Чалавек стаяў і глядзеў, амаль не дыхаў. Быў шчаслівы – ён памрэ не ў клетцы, у той вялікай клетцы, дзе прайшло ўсё ягонае жыццё. Ён памрэ хоць і на чужой зямлі, але без дапамогі катаў – вольным чалавекам, не рабом. Ён памрэ – не рабом! Памрэ з думкай пра выратаванага хлапчука, пра маці, пра сваю любую і недасяжна далёкую Радзіму. Чаго яшчэ жадаць асуджанаму на смерць?

«Божа, што гэта? Што там удалечыні? Карабель? Міраж?»

Уцякач глядзеў на ўсе вочы, але далёкі сілуэт няўмольна расплываўся: арганізм траціў апошнія сілы, свядомасць зноў пакідала яго.

Уздоўж берага павольна і бязгучна плыў невялікі ваенны катар. Вось ужо чуваць галасы, можна згледзець людзей.

Двое фатаграфавалі ўзбярэжжа. Адзін з іх замяніў стужку і зноў навіў апарат на бераг. У аб'ектыў трапіла скурчанае нерухомае цела.

Навіў рэзкасць. Нібы апёкшыся, чалавек на катары апусціў фотаапарат на грудзі і закрычаў:

– Captain! There is somebody! What? No, any frontiersguards. An old man.³

³ Капітан! Там нехта ёсць! Што? Не, не пагранічнікі. Нейкі стары (англ.).

І ён іх пазнаў

– Гэта апошні раз! Апошні! Больш туды ні нагой! – пераконваў сябе чалавек у споднім, уклечыўшы перад абразом. І апраўдваўся: – Хто я?! Ніхто! Усё вырашаюць яны! Яны і ёсць звяры! Я толькі выканаўца. Паслугач! Цень! Усё яны, яны... Якой бясконца доўгай была гэтая ноч! Ён прыводзілі і прыводзілі. Здавалася, таму не будзе канца! І я страляў! А што было рабіць?! Калі не я – знойдуцца іншыя. Але тады і мяне... Таксама – у патыліцу! А я хачу жыць! Я павінен жыць! У мяне дзеці, іх дзеці. Расстраляных.

У дваццаць дзявятым, калі *гэта* здарылася першы раз, ён надумаў шукаць іх дзяцей і па магчымасці ўсынаўляць. Слава, Лена, Святлана, Зіна... Яны не ведаюць, што ён – забойца. Любяць яго, чакаюць з надзеяй: «Тата заўсёды нешта смачнае з работы прынесе». Калі б дзеці ведалі, што тое смачнае прызначалася іх бацькам. «Не хвалойцеся, перадамо», – супакойвалі праз маленькае акенца людзей, якія прыносілі перадачы. А самі сабе казалі: «Іх ужо Бог накорміць».

Гэтая кастрычніцкая ноч трыццаць сёмага яго даканала. Такого яшчэ не было! Дзевяць чалавек – дзевяць паэтаў! – і ўсіх забіць мусіў ён!

З імі, вядома ж, следчыя папрацавалі, праз «амерыканскі канвеер» прапусцілі. Гэта калі стомленага ад катавання вязняў энкавэдыста падменьваў другі, пасля трэці, чацвёрты.

І паэты падпісвалі ўсё, што ад іх патрабавалі, прызнаваліся: так, яны ворагі народа. Маўклівага народа, які праз гэтае зацятае маўчанне і выракся іх, сваіх сыноў. У гісторыі «амерыканкі» не было непадпісантаў. У першы, дзясяты або соты дзень, пры памяці ці ў бяспамяцтве, але тое, пра што тут «прасілі», вязень рана ці позна падпісваў. Тыя, што не маглі зараз ісці, трымаліся даўжэй за іншых.

Для паэтаў ужо не існавала ні рана, ні позна. Наперадзе была смерць, і кат думаў, што ўсё будзе як заўсёды. Пачнуць дамагацца справядлівасці, прасіць паратунку ў Бога, крычаць пра сваю невінаватасць. Але паэты паміралі моўчкі. І гэта было жудасна. Яны маўчалі і глядзелі. Глядзелі праз яго, як сляпыя. Нібы перад імі была пустата. Здавалася, яны пакінулі ўжо гэты свет. Няхай бы крычалі, супраціўляліся, няхай бы прасіліся, плакалі – было б лягчэй, было б як звычайна. Але яны маўчалі, і кат пачаў зважаць. Занерваваўся. Так можна і прамазаць. Прамажаш – страляй зноў, марнуй лішні патрон. А гэта разбазарванне, шкодніцтва. Могуць спісаць. А спісваюць іх такія самыя, як яны... І тая ноч яго даканала. Здарылася тое, чаго раней з ім ніколі не было: не вытрымалі нервы.

На трэцім асуджаным у яго здрыганулася рука – паэт пасля стрэлу ўпаў, але не заціх – задыхаўся, глядзеў, ненавідзеў.

На сёмым схібіў пісталет – асечка.

Перад дзявятым кат дарэмна расціраў анямелы палец, той самы, што цісне на курок, – яго як адняло. Давялося страляць з левай.

«Дзякуй Богу, пацэліў! О, жах! Што кажу?! Значыць, дзякуй Богу, што забіў?! Божа, ратуй!» – закрыў ён рукамі твар.

Была глыбокая ноч, і чалавек у споднім не заўважыў, як ягоны шэпт паступова набраў сілу і нарэшце перайшоў ледзь не ў крык:

– Я павінен жыць! А каб жыць, я павінен забіваць! У гэтай краіне ёсць толькі два варыянты: альбо ты забіваеш, альбо забіваюць цябе! І калі ты не забіваеш фізічна, дык забіваеш сваім рабскім маўчаннем, рабскім жаданнем выжыць! Я таксама раб. Бо я забіваю ад страху быць забітым. Краіна забойцаў-рабоў, іх ахвяр і маўклівага народа!

Спінай адчуў холад. «На мяне глядзяць!» – падказаў розум. Павярнуўся. Заспанымі вачынятамі на яго глядзела самая маленькая – Зіна.

Яна абмачылася і на мокрым не магла заснуць. Іншага месца ў дзіцячым пакоі не было, і дзяўчынка ціхенька пайшла ў татаў. Таты ноччу звычайна не бывае. Тата прыходзіць пад раніцу.

Малая ўвайшла і са здзіўленнем глядзела на яго. Не плакала. Ён не разумеў, чаму ўсыноўленыя ім дзеці расстраляных ніколі не плачуць. Сваіх дзяцей у яго не было, але ён добра памятаў, як плакаў сам. Гадоў да дзесяці, з прычыны і без прычыны, не даваў маці спакою. Гэтыя ж дзеці, нават моцна пабіўшыся або апёкшыся, ні разу не пусцілі слязы, нібы не адчувалі болю. Нейкія нежывыя...

– Божа, пра што я? Ужо ў дзецях мерцвякі мрояцца. Усё! Спішуць! Спішуць і заб'юць! Занадта многа ведаю, занадта шмат награвыў. Занадта... Хоць... – спрабаваў супакоіць сябе кат, – хоць Бог дасюль быў літасцівы да мяне. Можа, і нездарма маліўся ўвесь гэты час. Маліўся, прасіў, тлумачыў. Можа, і нездарма...

Дзяўчынка легла ў бацькаву пасцель і пад ягоны, ужо ледзь чутны шэпт заснула.

А старэйшыя, трынаццацігадовая Лена і на год маладзейшы Слава, прахапіліся ад ягонага крыку: «Я павінен забіваць!»

Прачнуліся і ўжо не маглі заснуць. Анямеўшы ад жаху, яны ляжалі і слухалі споведзь забойцы.

Як зазвычай, кат устаў каля дванаццатай, адаспаўшы сваю норму – шэсць гадзін. Ён быў задаволены. Адпачыў і цяпер зноў зможа працаваць. Галоўнае – рукі не дрыжэлі, і гэта радавала: значыць, не спішуць, стары конь яшчэ спатрэбіцца. Кат ужо не думаў пра свае начныя раскаянні, як, зрэшты, і заўсёды, калі ўдавалася добра адаспацца.

Па кватэры шнырылі дзеці, і ён, бы клапатлівы бацька, паглядзеў, што засталася з ежы. Бач ты, усё падмялі. Але такой бяды, ён прынясе. Вечарам, перад начною зменай...

Ён правільна адзначыў: дзеці шнырылі па кватэры. Не бегалі, не насіліся, а менавіта шнырылі. Асабліва старэйшыя. Шнырылі, шукаючы – чаго? Ён падумаў – як зазвычай, ежы. На гэты раз – памыліўся. Дзеці, найперш Лена і Слава, сноўдалі па кватэры зусім не ад голаду. Гэтай ноччу да іх прыйшла думка пра помсту. Хай ён толькі пойдзе! Яны адразу ж пачнуць рыхтавацца да суда і кары. Можна было б – ды і трэба! – абысціся без суда, як без суда знікалі іх бацькі, але спярша трэба даведацца прозвішчы. Свае сапраўдныя прозвішчы! А потым ужо – пакараць смерцю. Пакараць – і квіта! Памілаванню ён не падлягае.

Цэлы дзень на пустцы Лена трэніравала руку – лупіла па затравелых купінах важкаю палкай. І вечарам, калі «бацька» прынёс смачненькае і зноў пайшоў на работу, прадоўжыла практыкаванні. Налічыўшы добрую сотку ўдараў, супакоілася: годзе, а то, чаго добрага, перастараецца і знянацку заб'е адразу.

Кат вярнуўся, як і звычайна, на досвітку. Упоцёмку пад'еў, распрануўся, дастаў схаваны пад ложка абраз, выцер яго і прыставіў да сцяны. Уздыхнуўшы, уклечыў перад ім.

Гэтага моманту і чакалі Лена са Славам. Чакалі з трывогай: баяліся заснуць. Але хваліліся дарма: сну не было ні ў адным воку – занадта моцна ўразіла іх пачутае мінулай ноччу. Уклечаны пры абразе цень стаяў перад вачыма. І яны чакалі. Не цярпелася даведацца, хто іхнія бацькі. І галоўнае – пакараць забойцу. Яны пакараюць яго, і гэта будзе іх перамога. Перамога справядлівасці. Але спачатку – прозвішчы...

– Божа! Гэта апошні раз, клянуся! – зацягнуў кат сваю малітву.

Яго мармытанне падштурхнула Лену. Рука ўзнялася, і палка апусцілася на галаву амаль нябачна і ціха.

Кат тыцнуўся тварам у падлогу, і да яго кінуўся Слава. Вяроўка за час чакання ажно ўзмакрэла ў руках і выслізгвала. Усё ж яму ўдалося звязаць чалавека ў споднім. «Чалавека? – перапытаў сябе Слава. – Не, чалавека мы не забівалі б».

Лена шапнула:

– Правер яшчэ раз, ці добра звязаны. Не дай Бог... Слава паслухмяна зацягнуў тужэй канцы вяроўкі, сказаў з мужчынскай упэўненасцю:

– У мяне не вырвецца! – І дзелавіта спытаў: – Пачакаем, пакуль сам ачухаецца?

– Пачакаем. Хай сам...

Кат не ачуньваў. Як тыцнуўся носам у падлогу, так і ляжаў – хвіліну, другую, трэцюю. Госпадзе, як жа яго разбудзіць? Дакранацца да яго не рашаліся, а ён усё не варушыўся...

Лена паціху схадзіла на кухню, прынесла вады, рукой – не з рота – пырснула на яго. Не дапамагло. Няўжо памёр? Няўжо яна перастаралася і адразу... напавал? Шкада! Не змаглі дапытаць яго, вызнаць свае прозвішчы.

Пабедавалі, ды што рабіць – так выйшла. На ўсякі выпадак сцакалі трохі яшчэ і пацягнулі яго ў двор. Праз сад давалаклі цяжкое цела да пусткі і скацілі ў нагледжаную ўдзень канаву. Засыпалі сырой ад ранішняй расы зямлёй.

Абое калаціліся – ці то ад холаду, ці то ад страху.

Вярталіся, калі ўжо віднела. Нікога не напаткалі: у доме з вокнамі на пустку жылі таксама начныя работнікі, і яны гэтай парой адсыпаліся.

Апрытомнеў кат у цемры. Пласт зямлі на ім быў невялікі, і праз тонкую прасціну, якая замінала бачыць ці паклікаць на дапамогу, можна было скупымі глыткамі цадзіць паветра.

Ён спрабаваў варушыцца, вырвацца з нечаканага палону, але моцна звязаныя рукі і ногі не давалі шанцу на ратунак. Гэта азначала – канец. Але моўчкі, як тыя паэты, ён паміраць не збіраўся. Выў, мыкаў, стагнаў. Ды неўзабаве заціх. Дранцвеючы ад жаху, адчуў подых смерці. Да яго набліжаліся людзі.

І ён іх пазнаў.

Свае і чужыя

Хведар прайшоў у канец вагона, дзе яшчэ раней заўважыў узяты ў багетную рамку, нібы карціна, расклад руху: та-ак, хуткі «Дортмунд – Базель» прыбывае ў ягоны горад уначы. Добра. Начная цемра не раз ратавала яму жыццё. Павярнуўся, падумаў: «Але ноч – лепшы час і для тых, хто выходзіць на паляванне».

Хведар зайшоў у купэ і зноў апынуўся насупраць пажылой нямецкай пары. Паглядаючы на жыццярадасных пенсіянераў, якія бясконца ўсміхаліся, ён не мог пазбыцца складанага пачуцця. Мінула толькі тры гады, як скончылася вайна, а для гэтых дваіх яе быццам і не было. Усё роўна як не былі скалечаныя іх лёсы, лёсы іх дзяцей, сваякоў, блізкіх, усёй краіны. Проста, але ахайна апранутыя, падцягнутыя, маладжавыя, радасныя, яны сядзелі, трымаліся за рукі і пяшчотна буркавалі. Шчаслівыя. Маладажоны, дый годзе.

Хведар успомніў бацькоў. Недзе ў лясах Беларусі канае-вымірае яго маленькая вёсачка. Маці стаіць ля акна, пра нешта задумалася. З бярэмам дроў шумна заходзіць у хату бацька, абстуквае ля парога ногі ад снегу.

– У-ф-ф, ну і холад, – вырываецца ў яго. – Бр-р-р!

Ён з грукатам апускае дровы ля печы, але ў агонь не кідае. Ведае: маці любіць рабіць гэта сама.

Чаму маці ў пяцідзясят выглядала на ўсё семдзсят, а гэтым дваім – мяркуючы па абрыўках фраз – у іхнія семдзсят не дасі і пяцідзсяці? Чаму маці за ўсё сваё жыццё ніводнага разу не бачыла нават халоднага вагона-цялятніка (і дзякуй Богу!), а гэтыя жвавенькія нямецкія старыя імчаць сабе ў купэ-люксе, не заўважаючы ні велюравых крэслаў, ні храміраваных ручак, ні каштоўнай драўніны дзвярэй, ні ўзорыстых люстраў, ні мітуслівага, з дагодлівымі вачыма афіцыянта? Апыніся маці зараз тут, наўрад ці хто здолеў бы пераканаць яе, што яна не ў раі.

Афіцыянт зноў мільгануў недзе справа і чарговы раз кінуў позірк у ягоны бок. Хведар даўно адчуваў сябе няўтульна побач з парачкай, якая акуратна і павольна – па навуцы – нешта жавала, і ледзь прыкметна махнуў афіцыянту. Той, як і чакалася, скупы рух пасажыра прыкмеціў адразу:

– Jawohl, mein Herr.⁴

«Пляшку гарэлкі і агурочкаў, – пранеслася ў Хведара ў галаве. – От бы здзівіўся вышкелены “бой”, а дабрадзеіная парачка знямела!» Усміхнуўшыся, сказаў:

– Zwei belegte Brote und Tee mit Zitrone.⁵

За акном мільгалі дагледжаныя прыгарадныя асабнякі, пастаўленыя радком усцяж дарогі. Гледзячы на іх, зноў вярнуўся думкамі ў сваю вёсачку, у той дзень. Ён абдымае маці, прыціскае да сябе, трымае абэроч – баіцца за яе. Энкавэдысты скончылі ператрус і выводзяць бацьку з хаты. Бацька ідзе моўчкі. Ведае: калі скажа хоць слова на развітанне, маці вырвецца з сынавых абдымкаў і кінецца на гэтых, у скуранках. І тады яны забяруць і яе. Дзеці застануцца на хлапчука Хведара. І бацька маўчыць.

Калі энкавэдысты пайшлі, маці вызвалілася з аслабелых абдымкаў сына і выбегла на вуліцу. Дзякуй Богу, «варанок» ад’ехаў даволі далёка і яны не пачулі яе праклёнаў.

Галасіць маці перастала толькі пад раніцу: звязкі не вытрымалі, голас знік, яна хрыпела. Хрыпела, шаптала, праклінала...

Хведар апрытомнеў ад ліслівага, але настойлівага голасу афіцыянта:

– Mein Herr, Ihre Brote und Tee.⁶

⁴ Слухаю, пане (ням.).

⁵ Пару сэндвічаў і гарбату з лімонам (ням.).

⁶ Пане, вашы сэндвічы і гарбата (ням.).

«Дзякуй», – ледзь не сказаў Хведар на роднай мове, але спахапіўся:
– S-s-sehr schon. Alles so schnell!⁷
Накінуўшы на чай, прымусіў сябе зноў усміхнуцца.

⁷ Вялікі дзякуй. Усё так хутка! (Ням.)

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.